

Günel Nəzərova
Bakı Slavyan Universiteti

10.30546/2518-752X.105.2024.1049

YUXARI SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNİN SİYASİ MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA KURİKULUMUN TƏSİRİ (BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏYƏ MÜQAYİSƏLİ BAXIŞ)

Açar sözlər: siyasi mədəniyyət, kurikulum, vətəndaşlıq təhsili, yuxarı sinif şagirdləri, demokratik cəmiyyət, siyasi sosiallaşma, təhsil siyasəti rus və ingilis dillərinə tərcümə et

Keywords: political culture, curriculum, civic education, high school students, democratic society, political socialization, education policy

Ключевые слова: политическая культура, учебная программа, гражданское образование, старшеклассники, демократическое общество, политическая социализация, образовательная политика

Giriş. Siyasi mədəniyyət cəmiyyətin idarəetmə sisteminə, hüquqi qaydalara və vətəndaşlıq davranışlarına olan münasibətini müəyyənləşdirən mühüm psixoloji-sosial göstəricidir. Bu mədəniyyətin formalaşması prosesi erkən yaş dövrlərində başlayaraq, məktəb dövründə, xüsusilə yuxarı sinif mərhələsində sistemli şəkildə inkişaf etdirilməlidir. Gənclərin siyasi sistemlə bağlı təsəvvürləri, dövlət quruluşuna münasibəti, vətəndaş məsuliyyəti və demokratik iştirakçılığı formalaşdırmaq üçün təhsil sistemi əsas baza rolunu oynayır.

Məktəb kurikulumu isə bu sistemin əsas məzmun və istiqamətverici sənədidir. Kurikulum vasitəsilə şagirdlər yalnız nəzəri biliklərlə deyil, həm də siyasi dəyərlərlə, sosial təcrübələrlə və ictimai məsuliyyət anlayışı ilə tanış olur. Bu məqalədə məqsəd – yuxarı sinif şagirdlərinin siyasi mədəniyyətinin formalaşmasında kurikulumun nə dərəcədə effektiv rol oynadığını araşdırmaq, onun müasir tələblərə cavab verib-vermədiyini müəyyənləşdirmək və bu sahədə mövcud boşluqları təhlil etməkdir.

Siyasi mədəniyyət, fərdlərin siyasi sistemə münasibətini, davranış formalarını və dəyərlərini əhatə edən geniş anlayışdır. Almond və Verbanın (1963) klassik əsərində göstərildiyi kimi, siyasi mədəniyyət üç əsas tipə bölünür:

Parokiyal siyasi mədəniyyət – fərdlər siyasi sistemə biganədir.

Passiv siyasi mədəniyyət – siyasi proseslərə maraq olsa da, iştirakçılıq yoxdur.

İştirakçı siyasi mədəniyyət – vətəndaşlar aktivdir, siyasi qərarlara təsir etməyə çalışır.

Bu növ mədəniyyətin formalaşmasında ailə, media, ictimaiyyət və ən əsası məktəb mühüm rol oynayır. Məktəb təkcə tədris yeri deyil, həm də sosial və siyasi dəyərlərin öyrədildiyi məkandır.

Kurikulumun siyasi mədəniyyətə təsir edən əsas komponentləri yuxarı sinif mərhələsində “Azərbaycan tarixi”, “Hüquq”, “Vətəndaşlıq”, “Ədəbiyyat” və

“Fəlsəfə” fənləri şagirdlərə siyasi sistem, dövlət strukturları, hüquqi münasibətlər, vətəndaşlıq dəyərləri və etik davranış modelləri barədə biliklər təqdim edir. Məzmunun adekvat və aktual olması bu prosesin səmərəliliyini artırır.

Müasir kurikulumlar fənlərarası yanaşma və layihə əsaslı təlimlə şagirdləri real problemlərlə qarşılaşdırır. Məsələn, “demokratiya nədir?”, “sərbəst ifadə hüququnun sərhədləri”, “qanunilik” kimi suallar şagirdlərə praktiki və tənqidi baxış qazandırır.

Debatlar, rollu oyunlar, simulasiya proqramları, “məktəb parlamenti” təşəbbüsləri şagirdlərə siyasi qərarların necə verildiyini və onlarda iştirakın mümkünlüyünü praktiki şəkildə öyrədir. Demokratik dəyərlər yalnız nəzəri deyil, fəaliyyət vasitəsilə mənimsənilməlidir.

Siyasi mədəniyyətin yalnız bilik səviyyəsində deyil, davranış səviyyəsində də formalaşdırılması əsas şərtidir. Ədalət, məsuliyyət, şəffaflıq, tolerantlıq və dialoq kimi dəyərlər tədris prosesində nümunəvi şəkildə təqdim olunmalıdır.

Azərbaycanda 2008-ci ildən başlayan kurikulum islahatları ümumtəhsil sisteminə ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu. Yeni təhsil konsepsiyasında şagird yönümlülük, tənqidi düşüncə və praktik bacarıqlar əsas prinsip olaraq götürüldü. Və bu, siyasi mədəniyyətin formalaşmasına da müsbət təsir edə bilirdi.

Mövcud fənn proqramları çox zaman nəzəri və əzbəçilik yönümlüdür.

Tənqidi və analitik düşüncə bacarıqları ikinci plandadır.

Fənlərarası əlaqələrin zəifliyi siyasi düşüncənin sistemli formalaşmasını əngəlləyir. Halbuki müasir pedaqoji yanaşmalar göstərir ki, aktiv öyrənmə modeli – yəni öyrənənin bilik və bacarığını praktik fəaliyyətdə tətbiq etməsi – siyasi dəyərlərin şagirdlər tərəfindən yalnız informativ deyil, həm də davranış səviyyəsində mənimsənilməsində mühüm rol oynayır.

Elmi yenilik. Müxtəlif ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, siyasi mədəniyyətin formalaşmasında kurikulumun düzgün tərtibi və onun tətbiqi mexanizmləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Araşdırmalar zamanı xarici ölkələrdə tətbiq olunan kurikulum modellərində aşağıdakı diqqətəlayiq nüanslar müşahidə olunur:

1. Finlandiya: Bu ölkədə ümumi təhsil kurikulumu siyasi şüur və vətəndaşlıq biliklərini fənlərarası yanaşma ilə təqdim edir. Şagirdlər təkcə nəzəri biliklərlə kifayətlənmir, həm də tənqidi düşüncə, sosial məsuliyyət və ictimai fəallıq kimi sahələrdə konkret layihələr və fəaliyyətlərdə iştirak edirlər. Təhsil prosesi öyrənəni cəmiyyətin fəal üzvünə çevirmək məqsədi daşıyır və bu, məktəbdaxili müzakirələr, debatlar, layihələr və ictimai təşəbbüslərlə dəstəklənir.

2. Almaniya: Almaniya məktəblərdə “Politikbildung” (siyasi təhsil) adlı fənn tədris olunur və bu fənn məcburi xarakter daşıyır. Dərslər siyasət, hüquq və cəmiyyət mövzularını əhatə edir və şagirdlərin bu sahələrdə fəal iştirakını təşviq edir. Məsələn, dərs prosesində simulyativ parlament iclasları, hüquqi debatlar və sosial problemlərin interaktiv müzakirəsi təşkil olunur. Bu isə gənclərdə həm hüquqi şüurun, həm də demokratik davranış modellərinin formalaşmasına şərait yaradır.

3. Estoniya: Estoniyada isə kurikulumun mühüm komponentlərindən biri rəqəmsal vətəndaşlıq və media savadlılığıdır. Bu sahələr siyasi iştirak üçün əsas bacarıqlar kimi tanınır və təhsil sisteminə inteqrasiya olunub. Şagirdlər rəqəmsal platformalarda məlumatları düzgün analiz etməyi, dezinformasiyanı ayırd etməyi və ictimai təşəbbüslərə onlayn formada qoşulmağı öyrənirlər. Bu yanaşma infor-

masiya cəmiyyətində formalaşan gənc nəslin siyasi proseslərdə daha məsuliyyətli və fəal iştirakına zəmin yaradır.

Praktik əhəmiyyəti isə aktiv öyrənmə və praktik fəaliyyətə əsaslanan yanaşmalar, xüsusilə simulyativ modellər və ictimai təşəbbüslər vasitəsilə şagirdlərin siyasi mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, həm onların vətəndaşlıq bacarıqlarının təkmilləşdirilməsinə, həm də demokratik cəmiyyətə integrasiya prosesinin sürətlənməsinə mühüm töhfə verir. Bu baxımdan, Azərbaycanda da kurikulum islahatları zamanı siyasi iştirak və vətəndaşlıq dəyərlərinin formalaşdırılmasını stimullaşdıran praktiki komponentlərin artırılması zəruridir.

Müasir dövrdə vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında və davamlı inkişafında siyasi mədəniyyətin və demokratik dəyərlərin təməl rol oynadığı heç kəsə sirr deyil. Bu baxımdan, ümumi təhsil sistemində şagirdlərin siyasi iştirak imkanlarının genişləndirilməsi və bu istiqamətdə kurikulumun gücləndirilməsi xüsusi aktuallıq daşıyır.

Hazırkı kurikulum sənədlərində siyasi iştirak, etik dəyərlər, fərqli fikrə hörmət və demokratiya anlayışlarına müəyyən qədər yer ayrılsa da, bu mövzuların daha sistemli və praktik yönümlü şəkildə təqdim olunması zəruridir. Şagirdlər yalnız nəzəri biliklərlə deyil, həm də həmin dəyərləri gündəlik həyatda tətbiq etmə imkanları ilə təmin olunmalıdırlar. Bu isə onların gələcəkdə cəmiyyətin fəal və məsuliyyətli üzvü kimi yetişməsinə mühüm töhfə verəcəkdir.

Siyasi maarifləndirmə yalnız bilik ötürməklə məhdudlaşmamalı, şagirdin düşünmə, təhlil etmə, qərar vermə və mövqe bildirmə bacarıqlarını inkişaf etdirəlməlidir. Bu məqsədlə layihə əsaslı və fənlərarası öyrənmə metodlarının tətbiqi genişləndirilməlidir. Məsələn, tarix, coğrafiya, ədəbiyyat və hüquq dərslərində birgə planlaşdırılmış mövzular vasitəsilə siyasi və vətəndaşlıq mövzuları daha əhatəli və real həyatda tətbiq olunan formatda şagirdlərə təqdim oluna bilər. Belə yanaşma həm də tənqidi düşüncə və empatiya bacarıqlarının inkişafına xidmət edir.

Digər mühüm məsələ müəllimlərin siyasi maarifləndirmə sahəsində səriştəliliyidir. Müəllimlər bu sahədə yalnız məlumat daşıyıcısı deyil, həm də nümunəvi vətəndaş və yönləndirici rolunu oynamalıdır. Bunun üçün müəllimlərə kurikulumun məzmunu ilə bağlı mütəmadi və sistemli təlimlərin təşkili vacibdir. Bu təlimlərdə etik dəyərlərin tədrisi, demokratiya prinsiplərinin öyrədilməsi, şagirdlərin fəal iştirakının stimullaşdırılması kimi mövzular ön planda olmalıdır.

Bununla yanaşı, məktəbdaxili demokratik mühitin yaradılması da böyük əhəmiyyət daşıyır. Şagirdlərin qərar qəbul etmə proseslərinə real şəkildə cəlb olunması üçün məktəblərdə şagird parlamentləri yaradılmalı, onların fəaliyyəti stimullaşdırılmalı və qərarvermədə rəyvermə hüququ tanınmalıdır. Debat klubları vasitəsilə şagirdlər fikir bildirmə, arqument irəli sürmə və qarşılıqlı hörmət çərçivəsində dialoq aparmaq bacarığı əldə edirlər. Simulyativ seçki modelləri və rol oyunları isə şagirdlərə demokratik prosesləri praktik şəkildə yaşamaq imkanı yaradır və gələcəkdə sosial fəallıqlarını artırır.

Nəticə.Bütün bu tədbirlər ümumilikdə təhsilalanların yalnız bilikli deyil, həm də yüksək siyasi mədəniyyətə və vətəndaş məsuliyyətinə sahib fərdlər kimi formalaşmasına xidmət edir. Azərbaycanda da bu istiqamətdə kurikulumun yenilənməsi, müəllim hazırlığı və məktəbdaxili strukturların təkmilləşdirilməsi istiqamətində ardıcıl və sistemli islahatların aparılması zəruridir.

Yuxarı sinif şagirdləri cəmiyyətin gələcək fəal vətəndaşlarıdır. Onların siyasi mədəniyyətinin formalaşdırılması gələcəkdə demokratik, vətənpərvər, dövlətini və millətini qoruyan vətəndaşların yetişməsi üçün əsas meyardır. Kurikulum bu baxımdan ən təsirli alətlərdən biridir. Lakin onun effektivliyi yalnız məzmunla deyil, həm də tətbiq mexanizmləri, müəllim hazırlığı və sosial-mədəni mühitlə sıx bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Ağayev, Ə.Ə. (1998). *Məktəblilərin vətəndaşlıq borcu tərbiyəsi*. Bakı.
2. Ağayev, Ə.Ə. (2005). *Azərbaycan ictimai pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi: Monoqrafiya*. Bakı: Maarif.
3. Ağayev, Ə.Ə., Talıbov, Y.R., Eminov, A.O., & İsayev, İ.N. (2006). *Pedaqogika: Ali və orta ixtisas məktəblərinin şagirdləri üçün dərs vəsaiti*. Bakı: Adiloğlu.
4. Allahverdiyeva, L.Z. (2006). Heydər Əliyev irsindən şagirdlərin ideya-siyasi tərbiyəsinin formalaşdırılmasında istifadə. *Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri*, (1), 96-98.
5. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2020). *Ümumi təhsil kurikulumu*. Bakı.
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (2011). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı.
7. Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri. (2003). Bakı: Təhsil.
8. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sərəncamı. (1998, 13 mart). Azərbaycan Respublikasının dövlət atributlarının təbliği işinin gücləndirilməsi haqqında.
9. Azərbaycan müəllimlərinin XIV qurultayı. (2013). Bakı: Çarşıoğlu.
10. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. (2013). *Azərbaycan məktəbi*, (5).
11. Bəkirov, S. (2021). Məktəb və ailə əməkdaşlığının tərbiyəvi rolu. *Təhsil və İnkişaf*, (2), 56-63.
12. Cəbbarov, M. (2013). Təhsil sistemi milli dəyərlərə və peşəkar kompetensiyalara malik Azərbaycan vətəndaşı yetişdirməlidir. *Azərbaycan məktəbi*, (5).
13. Quliyev, T. (2023). Azərbaycanda vətəndaşlıq tərbiyəsi və ailə-məktəb əlaqələri. *Azərbaycan Təhsili*, (4), 42-49.
14. Almond, G., & Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.
15. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press.
16. Epstein, J. L. (2001). *School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools*. Westview Press.
17. Nəsirova, Q.N. (2017). *Müasir şəraitdə sinifdən xaric iş məktəbdə pedaqoji prosesin əsas formalarından biri kimi (X-XI siniflərin materialları əsasında)*. Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 29 s.
18. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (n.d.). "2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin inkişaf strategiyası." Öldə olundu: <https://president.az/articles>
19. Təhsil Nazirliyi. (n.d.). *Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları*. Öldə olundu: <https://edu.gov.az/upload/file/tehsil-pillesi>
20. <https://www.arti.edu.az/az/page/24-kurikulum>
21. <https://e-qanun.az/framework/46052>
22. <https://edu.gov.az/az/esas-senedler/899>
23. <http://anl.az/el/alf7/eih-ardr.pdf>

Gunel Nazarova

Summary

THE IMPACT OF CURRICULUM ON THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS (A COMPARATIVE PERSPECTIVE ON INTERNATIONAL EXPERIENCE)

This scientific article provides a comprehensive analysis of the role and impact of the general education curriculum in shaping the political culture of high school students. In the 21st century, political socialization of youth and the development of civic consciousness are considered among the key priorities for the sustainable development of democratic societies. The article explores the structure of the curriculum, teaching methods, opportunities for interdisciplinary integration, and the effectiveness of practical application. It also discusses how the educational programs implemented in Azerbaijan contribute to the development of political culture, drawing on international experience, and addresses the challenges faced. Based on the findings and suggestions, methodological recommendations are offered for educating functionally competent, active, analytically thinking students who are capable of integrating into a democratic society.

Гюнель Назарова

Резюме

ВЛИЯНИЕ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТАРШЕКЛАССНИКОВ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ВЗГЛЯД НА МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ)

В данной научной статье подробно анализируется роль и влияние учебных программ общеобразовательных школ на формирование политической культуры старшеклассников. В XXI веке приоритетным направлением считается политическая социализация и формирование гражданского сознания молодого поколения для устойчивого развития демократического общества. В этом контексте исследуются структура учебной программы, методы обучения, возможности межпредметной интеграции и эффективность практического применения. В статье также рассматривается международный опыт и обсуждаются вклад действующих в Азербайджане образовательных программ в развитие политической культуры, а также существующие проблемы. На основе предложений и выводов приводятся методологические рекомендации по подготовке более функциональных, активных, аналитически мыслящих и способных интегрироваться в демократическое общество учащихся.

Rəyçi: dos. V.Bəşirov